

УДК 341.231.14-053

Т. Л. Сироїд

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ДІТЕЙ

Розкрито основний зміст міжнародно-правових документів, прийнятих у рамках Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи щодо захисту соціально-економічних прав дітей. Проаналізовано ступінь реалізації закріплених у них положень у законодавстві України.

Захист дітей постійно викликав турботу міжнародного співтовариства на протязі усього ХХ ст. З цією метою було прийнято низку міжнародних угод універсального і регіонального характеру, значне місце серед яких займають документи Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН). Так, у 1959 р. ООН прийняла Декларацію про права дитини [1], яка надала особливий захист дітям, незалежно від їхньої раси й національності. До її змісту були включені питання соціального забезпечення й захисту, а також пункти, що стосуються права на виховання в душі загального братерства.

Необхідність особливої турботи про дитину визнана також у Загальній декларації прав людини 1948 р. (ч. 2 ст. 25), Міжнародному пакті про громадянські й політичні права 1966 р. (ст. 23 і 24) і в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. (ст. 10).

20 листопада 1989 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про права дитини [2], яка стала досягненням у розумінні принципів щодо положення дітей у сучасному суспільстві, правовою основою для забезпечення виживання й добробуту дітей. На сьогодні це найбільш універсальний міжнародний договір за всю історію розвитку відносин між державами у цій сфері. Держави, що ратифікували Конвенцію, узяли на себе зобов'язання втілювати в життя її норми шляхом прийняття нових законів, приведення у відповідність до неї положень свого законодавства, судової й адміністративної практики, а також іншими позитивними діями – створенням системи державних органів для захисту прав дитини, розвитком співробітництва з недержавними організаціями.

Конвенція містить повний перелік прав дитини, її положення знайшли своє відображення в багатьох міжнародних документах, що стосуються захисту прав дітей і підлітків.

30 вересня 1990 р. у Нью-Йорку відбулася Всесвітня зустріч на вищому рівні в інтересах дітей, що прийняла Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту й розвитку ді-

тей і Програму дій щодо реалізації положень, закріплених у Загальній декларації [3]. Держави взяли на себе зобов'язання забезпечити відповідно до нового розуміння належне становище дітей у суспільстві у зв'язку з численними погрозами, що існують у світі, а також сприяти виживанню й розвитку цієї найбільш уразливої частини людства. Було погоджено 27 цілей, що стосуються здоров'я й добробуту дітей і жінок, ролі сім'ї, положення дітей-сиріт, дітей-біженців, безпритульних дітей, захисту дітей під час збройних конфліктів тощо, яких повинні досягти уряди держав.

На особливу увагу заслуговують положення універсальних і регіональних міжнародних актів, які регламентують правове становище дітей у соціально-економічній сфері. Слід зазначити, що деякі аспекти даної проблематики розглядалися в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, зокрема: М. В. Буроменського, В. Н. Денисова, В. А. Карташкіна, Ю. М. Колосова, О. А. Лукашевої, В. С. Семенова та ін., разом із тим достатньої уваги цій проблематиці в науковій літературі не приділено.

Враховуючи вищезазначене, маємо за **мету** проаналізувати в даній статті основні міжнародно-правові документи, що визначають правове становище дітей у соціально-економічній сфері, й оцінити реалізацію закріплених у них положень у законодавстві України.

Питання, що стосуються шлюбно-сімейних відносин, які безпосередньо торкаються інтересів дітей, займають у доктрині й у практиці міжнародного права особливе місце. Норми, що регулюють сімейні відносини, настільки тісно пов'язані з пануючими в країні мораллю, релігією, основними принципами життя, що їх реалізація (застосування) найчастіше залежить від існуючого в країні поняття публічного порядку. Уніфікацію законодавства в цій сфері міжнародного права здійснити найбільш важко.

Спроби досягти однаковості колізійних норм, що регулюють правовідносини в цій галузі, були зроблені у висновку до Гаазьких конвенцій 1902–1906 р. про шлюб і розлучення, про опіку над неповнолітніми, про правові наслідки шлюбу. Однак досвід цих конвенцій не можна визнати досить вдалим: вони не одержали широкого визнання й кількість їхніх учасників була невелика. Більш широку сферу дії мають наступні договори: Конвенція про стягнення аліментів за кордоном 1956 р., Гаазька конвенція про визнання й виконання рішень у справах про аліментні зобов'язання відносно дітей 1958 р., Конвенція про компетенцію і застосовне право відносно захисту неповнолітніх 1961 р. (замінила конвенцію 1902 р.), Конвенція про юрисдик-

цію, застосовне право й визнання рішень про усиновлення 1965 р., Європейська конвенція про усиновлення дітей 1967 р., Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом 1975 р., Конвенція про цивільні аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р. тощо.

Правовідносини між людьми, що не перебувають у кровному спорідненні, аналогічні відносинам між батьками й дітьми, виникають також у результаті усиновлення. Правове регулювання усиновлення виходить із принципу, що усиновлення повинне відповідати природі. Таким чином, у законодавстві звичайно встановлюється мінімальний вік усиновителя і мінімальна різниця у віці між усиновителем і особою, яка усиновлюється. У чинних міжнародних угодах у галузі усиновлення простежується принцип, відповідно до якого мета усиновлення полягає в забезпеченні постійної сім'ї для дитини, що піклується про її інтереси й добробут, у випадках, коли батьки не можуть піклуватися про неї.

Правила договорів про правову допомогу стосовно усиновлення полягають у наступному: 1) усиновлення та його скасування здійснюється на підставі законів держави, громадянином якої є усиновитель; 2) справи про усиновлення перебувають у межах юрисдикції органів держави, громадянином якої є усиновитель; 3) при різному громадянстві усиновителя й усиновленого необхідно одержати дозвіл компетентного органу держави, громадянином якої є особа, що усиновлюється.

Охорона особистих і майнових прав неповнолітніх забезпечується комплексом норм, що складають цивільно-правовий інститут опіки. Опіка призначається стосовно неповнолітніх дітей, які втратили батьків, або в тому випадку, якщо батьки позбавлені батьківських прав чи дієздатності й не можуть представляти дитину в майнових і особистих немайнових відносинах.

Положення договорів про правову допомогу у сфері опіки і піклування полягають у наступному: 1) у справах опіки і піклування компетентні установи тієї держави, громадянином якої є особа, стосовно якої встановлена опіка чи піклування; 2) при встановленні опіки і піклування застосовуються закони громадянства особи, стосовно якої має бути встановлене піклування; 3) якщо така особа проживає на території іншої держави, то здійснення опіки чи піклування може бути передано органом країни її громадянства органу країни проживання.

З питаннями усиновлення, опіки й піклування тісно пов'язані й питання набуття громадянства неповнолітніми особами. Ці положення знайшли своє закріплення у Європейській конвенції про громадянство 1997 р., що встановлює принципи

і правила щодо громадянства фізичних осіб, а також правила, які регулюють військовий обов'язок у випадках подвійного громадянства. Конвенція визначає порядок набуття громадянства дітьми, батьки яких є громадянами держави-учасниці, дітей, знайдених на її території, батьки яких не відомі, дітей, усиновлених одним із громадян держави, а також регулює процедуру втрати і поновлення в громадянстві. Багато в чому подібні положення містяться й у Конвенції, що регулює деякі питання, пов'язані з колізією законів про громадянство 1930 р. [4, с. 30–55].

Значна увага в міжнародно-правових актах приділяється й питанням зайнятості неповнолітніх. Правова думка в цій сфері спрямована передусім на боротьбу з експлуатацією дитячої праці. Найбільш радикальною тут є загальна норма, що забороняє рабство і работоргівлю, закріплена в низці авторитетних міжнародних договорів, у тому числі й у Міжнародному пакті про громадянські й політичні права 1966 р. Ця заборона безпосередньо стосується захисту прав дітей, оскільки, по-перше, у світі дотепер поширена дитяча праця; по-друге, зберігається торгівля людьми. У цих двох випадках ідеться про сучасні форми рабства, як вони визначені Додатковою конвенцією про скасування рабства, работоргівлі і звичаїв, подібних до рабства (1956 р.) [5].

Дитина має право на захист від економічної експлуатації, від виконання роботи, небезпечної для її здоров'я або яка є перешкодою для освіти й розвитку. У цьому зв'язку слід зазначити положення конвенцій, прийнятих у рамках Міжнародної організації праці, спрямованих як на обмеження віку прийняття дітей на роботу, так і обмеження нічної праці підлітків, а також Конвенції про обов'язковий медичний огляд дітей і підлітків із метою з'ясування їхньої придатності в тій чи іншій сфері виробництва. Так, Конвенція № 138 про мінімальний вік прийому на роботу (1973 р.) встановлює мінімальний вік для прийому на будь-який вид роботи чи виконання робіт, що можуть завдати шкоди здоров'ю дитини, яка не досягла 18 років. Конвенція надає державам-учасницям право встановлювати у своєму законодавстві умову прийняття на роботу дітей віком від 13 до 14 років для виконання легкої роботи, що не завдасть шкоди здоров'ю й розвитку дітей і не стане перешкодою для одержання ними освіти [6].

Положення, що стосуються праці дітей і їх захисту, знайшли своє закріплення й у Європейській соціальній хартії (1961 р.), стаття 7 якої містить десять пунктів, що передбачають конкретні гарантії захисту дітей і молоді, особливо в тому, що стосується роботи за наймом [7]. Встановлені цією статтею вимоги мають жорсткий характер, про що свідчить той факт, що лише деякі договірні сторони взяли на себе зобов'язання щодо певної

кількості пунктів цієї статті, а дотримання узятих зобов'язань залишає бажати кращого.

Відповідно до ст. 7 Європейської соціальної хартії, договірні сторони зобов'язуються встановити мінімальний вік прийому на роботу – 15 років, а при прийомі на роботу, яка пов'язана з небезпечними й шкідливими для здоров'я умовами, – старше 15 років. Держави зобов'язуються домогатися, аби праця осіб, які ще повинні відвідувати школу, не використовувалася на таких видах робіт, що не дають можливості цим особам закінчити освіту; домогатися, щоб особи віком до 18 років не використовувалися на нічних роботах, за винятком деяких видів робіт, передбачених у національному законодавстві; забезпечити спеціальний захист від небезпеки фізичної та моральної шкоди і, зокрема, від небезпеки, яка прямо або побічно пов'язана з їхньою роботою, тощо.

Однією з проблем, пов'язаних із використанням дитячої праці, є проблема насильства. Існує мало даних про насильство стосовно працюючих дітей, особливо тих, які зайняті в неформальному секторі. У різних регіонах світу насильство – фізичне, статеве, психологічне – зачіпає багато мільйонів дітей, які працюють на законних підставах. Насильство може використовуватися для того, щоб примушувати дітей працювати, карати їх або здійснювати контроль на робочих місцях. Деякі категорії незаконної праці вважаються «найгіршими формами дитячої праці» і, таким чином, являють собою насильство стосовно дітей.

Відповідно до інформаційно-статистичних даних ООН про акти насильства стосовно дітей на роботі, у більшості випадків воно скоюється «роботодавцем», однак також може скоюватися і колегами, клієнтами, поліцейськими, злочинними угрупованнями, а в разі сексуальної експлуатації – сутенерами [8].

Найпоширенішою категорією зайнятості для дівчаток віком до 16 років є робота в якості домашньої прислуги, яка часто набуває форми нерегульованої праці й експлуатації, а в деяких випадках – підневільної праці й рабства. Деякі держави вважають таку роботу найгіршою формою дитячої праці відповідно до Конвенції МОП № 182 (1999 р.) про заборону і невідкладні заходи з викорінення найгірших форм дитячої праці. Працюючі діти повідомляють про такі випадки жорстокої поведінки, як фізичні покарання, приниження і статеве домагання, а діти, які працюють у якості домашньої прислуги, повідомляють, що вони постійно піддаються приниженням. У більшості випадків фізичне і психологічне насильство стосовно дітей, які працюють у якості домашньої прислуги, скоюються жінками (як правило, роботодавцями), однак дівчата частіше піддаються статевому насильству з боку чоловіків – членів сім'ї роботодавця [9].

Слід зазначити, що положення основних міжнародних договорів у галузі захисту прав дітей знайшли своє закріплення та отримали подальший розвиток і в національному законодавстві. 27 вересня 1991 р. Україна ратифікувала Конвенцію про права дитини, взяла участь у Всесвітній зустрічі в Нью-Йорку і зобов'язалася виконати її Декларацію й Програму дій (1993 р.). Відповідно до цього 18 січня 1996 р. Указом Президента України була затверджена Національна програма «Діти України» і 20 липня 1996 р. прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію Конвенції ООН про права дитини, Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту й розвитку дітей, Національної програми «Діти України» і підготовці щорічної державної доповіді про положення дітей в Україні». На підставі цих документів здійснюється гармонізація українського законодавства з міжнародними зобов'язаннями України і створюється система державних органів, що реалізують державну політику й забезпечення виживання і добробут дітей.

В Україні законодавчо передбачено соціальний захист дітей та молоді. Такі заходи передбачено законами України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про освіту» (1992 р.), «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» (1995 р.), Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності» (№ 113 2000 р.) тощо. Система заходів щодо охорони дітей передбачає забезпечення належних умов для охорони здоров'я, навчання, виховання та всебічного розвитку дітей, підвищених гарантій щодо працевлаштування неповнолітніх і протягом їх трудової діяльності, забезпечення дітей-сиріт харчуванням та утриманням, безоплатного медичного обслуговування та охорони здоров'я дітей, виплату соціальних допомог сім'ям із дітьми, створення притулків для безпритульних неповнолітніх, їх соціальну адаптацію тощо.

Найбільш загальним у цій сфері є Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001 р.) [10]. Він встановлює організаційно-правові засади соціальної роботи з дітьми та молоддю, яка визначається як діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, незалежно від їх підпорядкування і форми власності, та окремих громадян, що спрямована на створення соціальних умов життєдіяльності, гармонійного і різнобічного розвитку дітей та молоді, захист їх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних та духовних потреб. Здійснення такої діяльності покладено на органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування; служби у справах неповнолітніх;

центри соціальних служб для молоді, їх спеціалізовані формування; підприємства, установи та організації, незалежно від їх підпорядкування та форми власності. Законодавством передбачено додатковий соціальний захист окремих категорій дітей та підлітків.

Отже, питання захисту прав неповнолітніх знаходяться в центрі уваги світової спільноти, про що свідчить низка прийнятих міжнародно-правових актів. Особлива увага приділяється регламентації прав неповнолітніх в соціально-економічній сфері, зокрема питанням громадянства, усиновлення, опіки та піклування, працевлаштування. Основні положення універсальних міжнародних актів у цій сфері встановлюють так звані стандарти, яких повинні дотримуватися держави на національному рівні. Аналіз законодавства України дозволяє зробити висновок, що в ньому знайшли своє відображення основні положення універсальних міжнародних актів стосовно прав неповнолітніх, зокрема й у соціально-економічній сфері. Разом із тим подальшого вдосконалення потребує інституційно-правовий механізм реалізації положень, закладених нормативно-правовою базою; підготовка відповідних фахівців з роботи з дітьми та молоддю; матеріально-технічне підґрунтя тощо.

Список літератури: 1. Декларация о правах ребенка [Электронный ресурс] : резолюция ГА ООН 1386 (XIV)). – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml. 2. Конвенция о правах ребенка 1989 г. [Электронный ресурс] : резолюция ГА ООН 44/25 – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml. 3. Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_child90.shtml. 4. Права детей и молодежи : сб. междунар. док. / состав. и авт. вступ. ст. В. С. Семенов и Т. Л. Сыроед. – Х. : Ксиолон, 2001. – 204 с. 5. Дополнительная Конвенция об упразднении рабства, работорговли и институтов и обычаев, сходных с рабством [Электронный ресурс] : резолюция ЭКОСОС ООН 608 (XXI). – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/supplementconvention_slavery.shtml. 6. Конвенция МОТ «О минимальном возрасте для приема на работу» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/conv138.htm>. 7. Европейская социальная хартия 1961 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.memo.ru/prawo/euro/eusoc.htm>. 8. Поощрение и защита прав человека A/61-299 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/491/07/PDF/N0649107.pdf?OpenElement>. 9. Конвенция МОТ «О запрещении и немедленных мерах по искоренению наихудших форм детского труда» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://uraltradeunion.ru/acts/mezdunarod/detsk_trud.html. 10. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : закон України від 21. черв. 2001р. № 2558-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2558-14>.

Надійшла до редколегії 21.06.2011

Раскрыто основное содержание международно-правовых документов, принятых в рамках Организации Объединённых Наций и Совета Европы относительно защиты социально-экономических прав детей. Проведен анализ степени реализации закрепленных в них положений в законодательстве Украины.

The main content of international and legal documents concerning protection of social and economical children rights adopted in the frame of UN and EU is disclosed. The degree of stated regulations' realization in Ukrainian legislation is analyzed.